

MĀORI

E TIAKI ANA I NGĀ PŪRANGA KŌRERO A TE WHĀNAU

He taonga ngā pūranga kōrero a ngā whānau, he puna kōrero tuku iho. He mea nui kia mōhio tātou ki a tātou anō me tō tātou takenga mai. He whakaahua, he puka whakaahua, he reta me ngā momo tuhituhinga whakahirahira ētahi o ēnei momo taonga tuku iho. He aratohu tēnei hei āwhina i a koe ki te tiaki i ngā pūranga kōrero a tō whānau mā ngā uri whakatipu.

HE WHAKAAHUA TAWHITO NŌ NGĀ PŪRANGA KŌRERO
A PACIFIC ISLANDS EDUCATION RESOURCE CENTRE
(PIERC) O TE TUMUAKI TUATAHI O PIERC, A LE MAMEA
TAULAPAPA SEFULU IOANE I NGĀ TAU 1970.

He aha ngā mea e pā kino ana ki ngā pūranga kōrero a tōku whānau?

Kua hangaia te nuinga o ngā pūranga kōrero a tō tātou whānau i ngā matū māori (arā, he papahune, he harakeke, he rākau, he kiri kararehe, he keretini, he aha atu anō). Ka taka te wā, ka ngoikore haere ēnei mea, he māmā noa te whakakino. Kei konei ngā whakamārama mō ngā mea ka pā kino ki tō pūranga kōrero me ngā mahi hei kaupare atu i aua āhuatanga.

Te whāwhā

Tērā pea ka whakakinohia tō taonga i te whāwhātanga atu, arā, ka tīhae, ka kopakopa, ka whati te tuara o te pukapuka, ka piere te mata o te whakaahua rānei. Ka pā te hinu o te kiri ki te taonga, ka tere piri te paruparu ki te pepa, ka pūmau ki ngā whakaahua.

Me pēhea te whakatikatika: Ki te āta whāwhāngia ngā kohinga kōrero, ka kore aua taonga e whakakinohia. Me mā, me maroke tō ringaringa i a koe e pupuri ana i ngā taonga. Me mau karapu i a koe e tītiro ana ki ngā whakaahua, ki ngā kiri tōraro rānei. Ki te kore he karapu, me pupuri ki te taitapa o ngā whakaahua, kua e pā ki te mata.

Me āta huaki ngā pukapuka kia kore ngā tuara e piere, me āta pupuri ngā pukapuka tawhito mā tō ringaringa, mā tētahi atu mea rānei. Me eke te rahi o te kōki o ngā whārangi ki te 90°–120° anake.

Te aho

Ka hē ngā mea māori katoa i te pānga atu o ngā momo aho, pērā i te hihi katikati (UV). Ko Tamanuiterā te puna matua o te UV, heoi, he kino

hoki te UV o ngā pūranga kōrekoreko me te pūranga kōnokonako. Ka memeha te waituhi me te waitae i te aho, ā, ka whakakinohia hoki te pepa.

Me pēhea te whakatikatika: Puritia ngā taonga i roto i tētahi pouaka kia kore e pāngia e te aho. I te wā e whakaatuhia ana, kua e whakanōhia ki raro i ngā hihi o te rā, ā, me whakaheke te nui o te aho i roto i te rūma. Katia ngā ārai kia iti noa te aho i roto i te rūma. Me whakamahi hoki te momo anga kōata e tātaritari ana i te hihi katikati hei pupuri i tō whakaahua, i te kiri mō te matapihi, i ngā ārai tātari aho rānei ki runga i ngā pūranga hei whakaheke i te nui o te pānga o te UV.

Te huarere me te pāmahana

Ka pā kinohia ngā pūranga kōrero e te piki me te heke o te pāmahana me te nui o te takawai. Ka tino piki, ka tino heke rānei te pāmahana, ka kino haere ngā taonga, arā, ka pupū ake ētahi, ka hīnohinohi ētahi, ka piere, ka ara ake, ka tīhae rānei.

Ka eke te nui o te takawai ki te 65% neke atu ki te nuinga o ngā rohe o Aotearoa. Nā, ka nui ake te tūpono o te pūhekaheka, ā, ka pā kinohia tō tātou hauora, ka hē haere hoki ngā pūranga kōrero.

Me pēhea te whakatikatika: Mēnā e tika ana te pāmahana me te takawai o tētahi rūma, o tētahi kāpata rānei ka heke te nui o te raruraru. He pai ake te mātao i te wera, heoi, ko te mea nui me pūmau te pāmahana. Kua e pupuri ēnei taonga ki ngā wāhi e rongo ana i te piki me te heke o te pāmahana me te nui o te takawai, arā, ki ngā papararo, ki ngā rūma horoi, ki ngā kihini, ki ngā paparunga me ngā karāti. Puritia ngā taonga ki runga ake i te papa, ki kō atu i ngā pūrere whakamahana, i ngā kōrere wai me ngā pakitara o waho. Me whakamahi te pūrere whakakore haukū (katia ngā matapihi), huakina ngā matapihi rānei, ā, whakakāngia tētahi hauhiko hei whakapiki ake te nui o te hau. Mēnā ka raua he taputapu ngote wai ki roto i ngā pouaka me ngā kāpata ka noho te nui o te takawai ki raro iho i te 60%. Hokona tētahi ine takawai kia āta kitea te nui o te takawai ki roto i tētahi rūma.

Te paruparu me te puehu

Ka tau te paruparu me te puehu ki runga i ngā taonga tawhito ka rakurakuhia te mata pērā i te mahi a te hōanga. Ka tere mākū hoki te puehu, kātahi ka tipu mai te pūhekaheka.

Me pēhea te whakatikatika: Kia rite tonu te tiroiro i tō kohinga taonga, kei tūpono pā te puehu me te pūhekaheka. Tahitahia te paruparu, te puehu hoki

KIA MĀ NGĀ RINGA I A KOE E WHAKATĀTARE ANA I NGĀ PŪRANGA KŌRERO A TŌ WHĀNAU KI TE KITE MĒNĀ E KINO HAERE ANA

mā tētahi paraihe māmā. Kōpania ngā kohikohinga hei ārai atu i te puehu, ā, kia mā ngā ringaringa, me mau karapu rānei i a koe e whāwhā haere ana i tō kohinga taonga.

Ngā riha

He kai kē tō kohinga taonga ki te huhua o ngā riha, arā, ko ngā momo pēpepe kākahu, ko ngā silverfish, ko ngā iro, ko ngā tātaka me ngā momo rīroi. Ka ngaungau ngā mauhi me ngā kiore i te pepa, ka rapirapi te silverfish me te iro pukapuka i te mata o te pepa, ā, ka keria te pukapuka e te iro.

Me pēhea te whakatikatika: Me rite tonu te tiroiro i tō kohinga kia kitea ngā mahi a ngā riha i mua i te pānga kino atu ki ngā taonga. Kia maroke ngā wāhi rokiroki, ā, kua e heri kai, e heri inu rānei ki riira. Me tonu āwhina mēnā ka kite koe i ngā riha.

Ngā rauemi hei rokiroki i ngā rawa noa

Kāore ētahi momo rauemi e tika ana hei pupuri i ngā taonga i te mea kāore e tika ana te kounga, he nui te waikawa, ka tere pā kinohia rānei.

- He nui te waikawa o te nuinga o ngā momo pepa (arā, ko ngā pouaka kāri parauri, ko te niupepa

me ngā momo pepa hangarua pērā i te kraft, i te pepa a te pūrere tā hok), ka pākawatia rānei i te takanga o te wā, ā, ka hua mai ngā wāhi kōwhai/parauri rānei, ka ngoikore ngā weu.

- He waikawa te rākau, ā, ka pā kinohia ngā weu o te pepa, ka ngoikore.
- Ka waikura ngā rawhi mētara me ngā tēpara i te takanga o te wā, ka ngoikore ngā weu.
- Ka pūmau ngā mākā a te tēpa, a te kāpia, a ngā hererapa, a te Blu Tack®, a ngā pepa Post-it® me ngā puka whakaahua e mau ana i ngā 'autō' piri-piri, ā, e kore e taea te whakatika.
- Ka whakakinohia ngā kohikohinga taonga e ētahi momo kirihou, arā, e te PVC, e ngā kirihou whaikano me te kirihou pūtauhuka.
- Ko te mahi tāpatu, he whakapiri i te pepa ki waenganui i ngā whārangi kirihou mā te pūrere whakamahana. Ka whakakaurikihia te pepa, ka puta te waikawa, ā, tērā pea, ka rere ngā tae me ngā waituhi. Mēnā ka tāpatuhia tētahi pepa, e kore e taea te wetewete.
- **Me pēhea te whakatikatika:** Whakamahia kē ngā rauemi e tika ana hei pupuri taonga. Kua e tāpatahia ngā tuhinga tawhito.

Me pēhea te āta rokiroki ngā pūranga kōrero a tōku whānau?

Mēnā ka mau tō kohikohinga ki roto i te pouaka, e āraia ana ō taonga i ngā pānga kino o te taiao. Anei ētahi momo mahi hei āwhina i a koe ki te pupuri i ngā pūranga kōrero a tō whānau.

Hokona ngā rauemi rokiroki tōtika

Rite tonu te kitenga atu o ngā kōrero mō ngā rawa 'pupuri taonga' me ngā rauemi 'waikawa-kore', ā, 'he rite te kounga [o aua rawa] ki te whare taonga', heoi, tērā pea, ka rarururu te tangata i ēnei momo kupu. Rapua kē ngā kōrero e whai ake nei i a koe e kimi ana i ngā rauemi rokiroki taonga:

- Ko te 'waikawa-kore' me te 'waerau-kore'. Rapua ēnei kupu e rua e kite ai koe i ngā rauemi pepa whai-kounga.
- Ko te '100% papahune tūturu', ko te '100% pūtauhuka māori' rānei ngā pepa tōtika rawa.
- Mēnā kua 'āraia' tētahi mea, kua tāpirihia atu tētahi matū pH waipāhua hei ārai i te pānga atu o te waikawa. Ka pai noa te pupuri i te nuinga o ngā tuhituhinga, o ngā whakaahua, o ngā kiri tōrarō rānei ki roto i aua momo rauemi.
- Mēnā he 'ārai-kore' tētahi mea, kāore he ārai. Me pupuri ngā tauria whakaahua me ngā tauria hoahoa ki roto i ngā rauemi ārai-kore, kia kore te kahurangi e memeha.
- Puritia ngā whakaahua ki roto i ngā rauemi e eke ana ki te taumata o te Photographic Activity Test (PAT).
- He pai ngā momo 'kirihoi nohopuku' pērā i te pareaku, i te kirihou-5 me te kirihou-4. He kirihou tikoki te PVC. Kua e whakamahi ngā kirihou e mau ana i te PVC, ahakoa kua tāia ki ngā kupu 'hei pupuri taonga', 'e tika ana mā te kohinga taonga' rānei.

MĀ TE WHAKAMAHINGA O NGĀ RAUEMI ROKIROKI E TIKA NA E HAUMARU AI NGĀ PŪRANGA KŌRERO A TŌ WHĀNAU

Ngā aratohu mō te rokiroki taonga

- Me nohotahi ngā taonga ōrite. Mēnā ka noho ngā whakaahua ki te taha o ngā tuhinga, ki te taha o ngā niupepa rānei ka pā kinohia ngā tae, ka whakakinohia te taonga. He nui rawa te waikawa a te niupepa, ka tere huri te āhua. Tāia ngā tuhinga niupepa ki runga i te pepa waikawa-kore, kei pā kinohia.
- Me whai pouaka waikawa-kore, me tika hoki te rahi mō te nui o tō kohinga. Me he rahi rawa, ka nekeneke haere ngā taonga; me he iti rawa, ka kōpiri te noho, ka kopakopa, ka tīhae, ka piripiri rānei ngā mea. He waikawa ngā pouaka kāri, ngā pouaka hū me ngā pouaka rākau. Ka āhei tonu koe ki te pupuri taonga ki roto i ēnei pouaka engari me whakatakoto he pepa waikawa hei ārai, ā, ka pau haere ngā tau, whakahoungia te pepa.
- Mēnā ka takaia te pepa ka tere heke te pai. Whakapuarehia ngā pepa, kia iti noa rānei te nui o wāhi e takaia ana. Pōkaia ngā pepa nunui,

pērā i ngā mahere, ā, puritia ki tētahi ngōgnō waikawa-kore.

- Kuhuna ō pepa ki te kahupepa, kua ko te kōpaki kia kore e pākarakaruhia ngā kokonga.
- Mēnā e tū ana tō kohikohinga ki runga i te pae rākau, uhia te papa ki tētahi kiri, ki tētahi panipani rānei kia kore te waikawa o te rākau e pā ki te pepa.
- Kua e whakamahi i ngā puka whakaahua autō, i ngā puka piripiri rānei. Me mau kē ngā kokonga o te whakaahua, me kuhu atu ki tētahi puka pūkoro rānei.
- Me tuhituhi ki runga i ngā tuhinga me ngā whakaahua mā tētahi pene rākau 4B ngohengohe, kua mā te pene, mā te pene whītau rānei kei pēhi te pepa, kei rere rānei te waitae. Tuhia ki ngā taitapa o te whakaahua, kua ki te mata. Mēnā e whakaatuhia ana ō whakaahua ki roto i tētahi pukapuka, tuhia ngā kōrero ki te whārangi whai muri tata atu.

WHAKAKOTAHIA, ROKIROKITIA AI NGĀ TAONGA ŌRITE

HUAKINA NGĀ PUKAPUKA KŌPI KIA 90°-120° PUTU TE RAHI O TE KOKI

E ORA TONU AI ŌNA KŌRERO, ME TUHI I ŌNA TAIPITOPI TOHUHAKE (PĒNEI I TE INGOA, TE WĀHI, TE RĀ) I TE ANGAMATE O NGĀ WHAKAAHUA ME NGĀ PUKA

MĀ NGĀ KŌPĀKI KIRIHOU NGĀ KIRIATA ME NGĀ TŌRARO E ROKIROKI.

ĀTA PURITIA AI NGĀ KIRIATA ME NGĀ TŌRARO KI ŌNA TAHATAHA.

Te rokiroki pukapuka me ngā puka whakaahua

Mēnā e whakaatuhia ana ō pūranga kōrero, whakatūria, ā, whakaūngia ki tētahi papa hāpai pukapuka. Mēnā e tū hāhā ana te pukapuka ka raruraru te tuara. Me noho whakatepae ngā pukapuka nunui, ngā pukapuka taumaha rānei. Mēnā e tū roa ana ngā taonga nei ki tētahi pae, me tahitahi kia kore e tipu mai te pūhekaheka.

Whakatūria te tuara o ngā pukapuka me ngā puka whakaahua, me takoto whakatepae rānei ki rō pouaka. Mēnā kua whati ngā here o ngā pukapuka me ngā puka whakaahua, me here ngā whārangi ki te rīpene miro. Kau e whakamahi te hererapa – ka kino haere, ka poapoā.

Te rokiroki whakaahua, ngā kiriata me ngā kiri tōraro

Ka tere whakakinohia ngā taonga whakaahua. He mea nui kia noho ēnei taonga ki tētahi wāhi mātao, he wāhi pōuri, maroke, he wāhi puehu-kore hoki.

Te pepa me ngā whakaahua e uhia ana e te kāpia:

He taonga tūroa te nuinga o ngā whakaahua pango me te mā (100+ ngā tau). Ka māwhe ngā whakaahua whaikano, ngā kiri tōraro me te kiri tōruna i mua i te paunga o te 20 tau nā te āhua o ngā waitae. Mēnā e āhei ana, puritia ki tētahi wāhi āhua mātao.

E toru ngā momo pepa kirihou a te kiri tōruna me te kiri tōraro:

- I whakaputaina te kiri pākawa ota (1889-1951) hei pepa, hei kiri tōruna 35mm mā te kiriata. Ka tere wera, ā, he matū mōrearea tēnei ki te kore e āta rokirokihia. Ka heke haere te kounga, ka puta te waikawa hauota.
- Ka tere heke te kounga o te kiri pūtauhuka winika i te nui o te takawai me te pāwera. Ka heke haere te kounga, ka whakakaurikitia, ka puta te waikawa winika. E kīia ana ko te 'tohu winika' tēnei nā te pānga mai o te rongo o te winika.
- Ka ū te kiri tōruna pareaku (1955—ināianei).

Ki te rongo koe i tētahi haunga, ki te kaurikiriki haere rānei te kiri tōruna, he mea nui kia rokirokihia ēnei taonga ki wāhi kē, kia kore ngā waikawa kino e whakakino i te katoa o ō taonga. Mēnā e whakaaro ana koe, he kiri pākawa ota āu, e heke haere ana rānei te kounga o tō kiri pākawa ota, me tono āwhina kia āta tautuhia, kia āta tiakina tō momo kiriata.

ROKIROKI NGĀTAHITIA AI NGĀ TAONGA I ĒTAHI KŌNAE WAIKAWA-KORE KA HOATU AI KI ROTO I TE POUAKA ROKIROKI E WAIKAWA-KORE ANA

I a koe e rapu haere ana i ngā momo kōpaki mā ngā whakaahua me ngā momo kiri tōraro, rapua ngā rauemi e eke ana ki te taumata o te 'PAT' (arā, ko te Photographic Activity Test). Me whakatakoto ngā whakaahua ki waenga i ngā whārangi o te pepa waikawa-kore. Puritia ērā atu rawa ki ngā kohinga iti ki rō kōpaki, ā, raua ki roto i tētahi pouaka waikawa-kore.

He pai anō ngā kōpaki kirihou hei pupuri i ngā kiri tōraro, heoi, kia mahara mai, ka mākū pea te kirihou mēnā he nui te takawai, ā, ka raruraru tō taonga.

Te rokiroki i ngā momo rawa pāho o te ao hou (arā, ko te VHS, ko te CD, ko te DVD, ko te HDD):

He poto noa te wā o ngā rawa pāho autō pērā i ngā rīpene kōrero, i ngā kōpae pīngore me ngā pūmanawa kōpae mārō, arā, ka pai ngā kōrero mō te 10–30 tau anake. Kau e pupuri ēnei rawa pupuri kōrero ki te taha o ngā ngaruiti, o ngā pouaka whakaata, o ngā rorohiko me ērā atu momo pūrere e whakaputa ana i te whaitua autō. Me tū whakatepou ngā rīpene, me noho ngā kōrero ki tētahi kōmata o te kiriata, ā, me rere whakamuri i ia rima tau.

Kau e whawhati, e pā rānei ki te mata o ngā rawa pāho autō, ki ngā kōpae ōmata rānei.

Ka tere hē, ka whakarērea noa rānei ngā momo rawa ā-hiko. Me tā, me pupuri anō rānei ngā kōrero matua ki runga i ētahi atu momo pūrere.

Me pēhea te whakaatu tika ngā pūranga kōrero a tōku whānau?

He pai anō te whakaatu atu i ngā whakaahua me ngā pepa a te whānau, he momo mihi anō tērā ki a rātou mā, heoi, ki te pērā, ka nui ake te tūpono ka whakakinohia aua taonga. Whakaatuhia kē ngā kape papai o ngā taonga taketake, ā, puritia ngā taonga taketake kia kore ai e raruraru.

Mēnā e āhei ana, tonoa tētahi mātanga tāpare pikitia ki te tāpare i ō pikitia ki tētahi rauemi tiaki taonga hei whakamarumaruru i ō taonga. He nui ake te utu, heoi, ka kore ō kohinga e pā kinotia. Me pātai atu ki te kaitiaki pikitia me pēhea tana whakapiri atu i ngā pikitia ki te paepiringa. Kau e whakamahi i ngā tēpa piripiri, i ngā momo pepa whakapiripiri rānei hei whakaū i ō tino taonga. Me whakamahi kē ngā koki whakapiripiri whakaahua, i ngā tāhei piripiri ki ngā taitapa, i ngā piripiri tiaki taonga rānei.

Kia pai te rere o te hau i te wāhi e whakaatuhia ana ngā taonga: whakanōhia ngā pukapuka ki mua tonu o te pae rokiroki, āraia te tāpare o te pikitia i te pakitara, kau e whakatakoto ngā taonga ki runga i te papa, ki ngā kokonga rānei. Me rite tonu te tahitahi puehu.

E PAI ANA KIA WHAKAMATIHIKOTIA NGĀ PŪRANGA KŌRERO A TŌKU WHĀNAU?

Āe! He mahi pai te whakamatihiko hei tiaki i ngā taonga taketake, e pai tonu ai te tiki atu mā te whānau.

Tirohia ngā kōrero kei DigitalNZ kei raro iho nei mō te whakamatihikotanga a ngā kōrero tuku iho me te whakapapa a te whānau.

Me hoko ngā rauemi tōtika ki hea?

Kei ngā toa hokohoko rawa toi, kei ngā toa hoko pukapuka rānei ngā rauemi tōtika. Anei ngā kamupene o Aotearoa e hoko atu ana i ngā rauemi tiaki taonga:

Conservation Supplies Ltd

Pae tukutuku: www.conservationssupplies.co.nz
Īmēra: info@conservationssupplies.co.nz
Waea: 06 211 3991

Port Nicholson Packaging Ltd

Pae tukutuku: www.pnp.co.nz
Īmēra: sales@pnp.co.nz
Waea: 04 568 5018

Triptych Ltd

Pae tukutuku: www.triptych.co.nz
Īmēra: info@triptych.co.nz
Waea: 06 378 6616

Kei hea ngā mātanga tiaki taonga?

Mō ētahi atu kōrero e pā ana ki te mahi tiaki pūranga kōrero a te whānau, whakapā atu ki Tāmaki Paenga Hira, ki te Te Tari Tohu Taonga rānei.

Tāmaki Paenga Hira

Īmēra: info@aucklandmuseum.com

Te Tari Tohu Taonga, Te Whanganui-a-Tara

Īmēra: preservation@dia.govt.nz

Mēnā e kino haere ana ō kohinga taonga, kaua rawa e whakatikatika. Ki te āta whakatikaina e te kaitiaki tōtika, ka ora anō pea ngā wāhi ngoikore. Rapua tētahi mātanga whakatikatika ki te paetukutuku a te Pū Manaaki Kahurangi nzccm.org.nz.

HE RAUEMI ANŌ:

Te Puna Mātauranga o Aotearoa

www.natlib.govt.nz/collections/caring-for-your-collections

E mau ana tēnei puka i ngā kōrero mō te tiaki taonga, arā, ko ngā pūranga kōrero, ko ngā mahi toi me ngā kohinga matihiko.

Ā-tihi o Aotearoa

www.digitalnz.org/make-it-digital/creating-digital-content/digitising-family-history-and-whakapapa
Kei Ā-tihi o Aotearoa ngā whakamārama mō te whakamatihikotanga o ō ake pūranga kōrero i te kāinga.

National Services Te Paerangi

www.tepapa.govt.nz/learn

Kei a Te Papa Tongarewa ētahi atu kōrero hei āwhina i ngā whānau, i ngā hapori, i ngā rōpū ā-iwi me ngā whare taonga huri noa i Aotearoa ki te tiaki i a rātou taonga.

He mea tautoko tēnei puka nā te atawhai o Tennyson Charitable Trust rātou ko te Centre for Pacific Languages.

Tennyson.
Charitable Trust
Managed by Public Trust

Centre for
Pacific Languages

Tirohia te pae tukutuku o Tāmaki Paenga Hira mō te roanga o ngā rauemi ā-ipurangi:
www.aucklandmuseum.com/discover/care

© Auckland War Memorial Museum
Tāmaki Paenga Hira. CC-BY 4.0

MĀ TŌ KAHA WHAI KI TE TIAKI I NGĀ PŪRANGA KŌRERO A TŌ WHĀNAU E ORA AI ĒNEI TAONGA MŌ NGĀ TAU E TŪ MAI NEI.